

Gyulai Pál.

Irta : *Addm Zoltán.*

Emerson, a nagy amerikai bölcselelő mondotta azt, hogy az ember lelkében örökké ég a vágy, hogy ideálja megtestesülve és a maguk valóságában éljenek lelkében. Ezért, ha olyan iránytű volna a világon, amely rámutatna az értékes emberekre és a nagy szellemekre, odaadná ezért az iránytűért mindenét. Nekünk is, szomorú magyaroknak oly nagy szükségünk volna ilyen iránytűre, mert a halálos sötétségben fénypontot keresünk. A vánszorgó, lomha, vén idő százados visszatérése meghozza ezt a fénypontot, melynek sugarain elmerengünk és beleéljük magunk egy régi magyar szellem értékes gondolatvilágba. Nem a *priori megismerés* futó emlékezése ez, hanem az *érték örök megismerése* és ha szükséavú is, de mély áldozat.

Madách, Petőfi, Jókai centennáriuma lezajlott, most Herczegről mondunk áldozómesét és a volt vezér szelleme fölött a hallgatás néma uralma honol, pedig Gyulai munkásságáról száz év kódén át is, ha nem beszélnek művei, beszélnek a kövek. *Gyulai: a tudós, a kritikus, a tanár, a költő. Lelke:* szinte példátlanul egységes lélek, hullámzás, megváltozás, belső válságok nélküli ember. *Szive:* jó és érző szív; ápolja, simogatja a tehetséget; gúnnyal, mert csak ezzel vélte jó utra terelni, ostorozva a tehetségtelet. *Akarata* szilárd, megdönthetetlen akarat, ő maga volt, semmihez és senkihez nem hasonló: *Vágya:* szent és nagy: a magyar irodalom méltó és megillető helye a világirodalomban. *Kora:* a magyar irodalom fénykora, amelynek élespengéjű harcosa ő maga.

Gyulai Pál munkássága három irányú volt, amely három irány mint három egymás mellett húzódó út, párhuzamosan haladnak. Ezek: a kritikusi, az irodalomtörténeti és a költői pálya. Toldy Ferenc már lezárta a magyar irodalom fejlődését, pontot tett Vörösmarty és kortársai neve után, amikor Arany, Petőfi, Jókai új mozgalmat kezdtek, amelynek új látásokkal és a kultúra eszméivel megáldott vezérharcosa: Gyulai, a legnagyobb elismerést vívja ki számukra, Kimondja, hogy Toldy és Greguss csak a multat látják, de a jelenbe nem tudják magukat beleélni, pedig a fejlődő élet jelenségei ezt kívánják. Kritikái nem találtak osztatlan tetszésre, a maradiak a bálványimádás vakságában éltek, de Gyulai harcoss tolla nem pihent és lassankint ledőltek a hamis bálványkövek. A haladók viszont megrótták szigorúságát, Petőfiről szóló kritikájának aránylag kevés volt az ellenzéke, de a Jókairól szólót már nagyon sokan túlerősnek találták. Hibáztatta Jókaiában a korlátok nélkül csapongó képzeletet, amely minden akadály nélkül repül észak fjordöbleibe, dél narancsligetébe, a föld fölé, a víz alá;

ostorozza a gyenge jellemrajzot, a szereplő személyek vagy angyal vagy ördög voltát. Ezekkel a rossz tulajdonságokkal Jókai valóban konkolyt hintett a tiszta búza közé és Gyulai szavát beigazolta az idő. Ma is áll Jókaira az ő kritikája a hibák szempontjából, azonban a hibákkal szemben olyan erények állanak, amelyek mint fénytenger sugároznak ki a költő művéből és e nagy fényességben eltűnnek a napfoltok. Kétségtelen, hogy Gyulai mind ebben, mind száz más kritikában, — így a színelőadásokról írt bírálataiban is, amelyek szintén szigorúak voltak, de viszont hozzájárultak nemzeti színpadunk színjátszó stílusának természetesebbé és művésziesebbé tételéhez, — kizárólag a jó ízlés és az igazság fanatikus tisztelete vezette. Ezért tudott olyan erős lenni akkor, ha kritikáiért támadás érte és a kifejlődött polémiákban győztes — mondhatni — mindig ő maradt. Gondoljuk el, hogy micsoda burjánzó giz-gazos erdő lett volna a magyar irodalom televény talaja, ha Gyulai ki nem tépte volna az élösködő, felburjánzó gazokat és le nem nyeste volna az ép és egészséges törzsön kinőtt beteges hajtásokat. Őserdő lett volna, amelyben a vezérfák is csak kevés termő, életet adó talajt találtak volna maguknak. A melengető, a kiféslesztést elősegítő napsugár útjait pedig egyengette azoknak számára, akikben tehetséget fedezett fel, bár a vezérfák árnyékában állottak. A legnagyobb koronájú és legtöbb tehetséget nevelő vezérfák ekkor Arany János volt. ***A tehetséges és a tehetségtelen felismerése és kritikáinak igazságossága a legnagyobb érdeme Gyulainak.*** Kritikáinak szigorúsága és keménysége nem külsőség volt, hanem lényének gyökerébe beivódott, vérévé vált lényeg. Vérbeli kritikus volt és hogy mi egy kritikus jelentősége, azt Gyulai maga megmondja egy értekezésében és egyúttal tipikus képet ad a komoly, munkás kritikusról: „Eseményeiken csüngve és szilárdan követve a kijelölt irányt, jogosítva hiszik magukat mindenre. Visszamerik riasztani a kezdőt s megtámadni a koszorút . . . Mindig rendszeresek, még akkor is, ha a dolog érdemére nincs igazuk. Termékenyítően hatnak az irodalomra. Néha megdöntik a rossz irányt s előkészítik a jót, koszorút vívnak az érdemnek és megostromolják a csinált nagyságot. Őrzik a művészetet és az irodalom méltóságát s megbélyegzik a nyegleséget . . . Az irodalmi korszakot rendesen együtt képviselik a költőkkel . . . Határozottságuk, rendszerességük könnyen teszi őket egyoldalúakká, merevekké vagy vezetik rögeszmékre és különségekre.” Ezzel önmagát jellemzi Gyulai. Tudja, hogy ember, tehát gyarló, hibás, de meggyőződése szerint cselekszik. A hibák apróra boncolásának mestere ő, a jótulajdonságok elhallgatásával, de ebben az elhallgatásban mindig lapang valami nagy, kitörő, de visszafojtott dicséret. Néha subjectiv, de azt sohasem fogjuk megérni, hogy a kritikus teljesen kikapcsolja a maga egyéniségét, hangulatát és érzését, amidőn egy irodalmi jelenséget bírál. Taine ideálja csak idea.

Gyulai esztétikája nincs rendszeres egészbe foglalva, de műveiből és előadásaiból kibogozhatjuk alapelveit. A szépet többször és többféleképp definiálta, lényegileg mindig a művészet öncélúságát és a művészi szép gyönyörködtető hatását hangsúlyozván. Megalkotta magának

a maga esztétikáját, amelyhez szilárdan ragaszkodott és nem tudott semmit sem nézni a saját szempontjából, hanem mindent csak a maga egyéni szempontjából. *Ez az egyén azonban annyira erős, jelentékeny, fejleszthetetlen és hatalmas egyéniség, hogy ítéleteinek meg volt az általános érvényük is.* Aranyban, Petőfiiben stb. megtalálta amit annyira hangsúlyozott és ami után annyira szomjazott, hogy az irodalmi művet mint egészet nézze vagyis a komponálás művészetét. Ezekért tudott lelkesedni, szeretettel, bámulattal tudott róluk szólni. Az apáknak azonban vannak fiaik és a fiúk nemzedékét új eszméikkel, új akarásaikkal, új érzéseikkel már Gyulai, bár figyelte őket — nem tudta megérteni és ha néha meg is dicsérte őket, a lelki kontaktust mindig jobban elvesztette velük.

Egy írónak, költőnek nem elég pusztán a tehetség, Gyulai még mást is kíván és ezzel az óhajlásával a *kultura lovagjává* üti fel magát. A legnagyobb meggyőződéssel és tántoríthatatlan akarattal vallja a művészi komolyság és a művészi lelkiismeretesség ígét, hittel hirdeti, hogy a költőnek, írónak tanulnia kell. Ne csak a magyar puszták veleszületett melódiáit, a magyar erdők, mezők suttogásait, amely össze-forrat első gügyögésével, tudja majd megénekelni, amit nem igen tud más élvezni, csak a magyar, hanem ezeket a veleszületett érzéseket harmonikusán olvassza bele a tanulmányaiba, a kultura által megszerzett érzéseibe és gondolataiba. Így a magyar irodalom, Schöpplin szavaival élve: *„a magyar nemzet egyéniségét európai színvonalon művészileg kialakító irodalom lesz.*

Gyulai a maga szép és harcos jelenjéből visszánézett a Toldyék által siratott multba is. A csúcson Vörösmarty volt, de szeme megakadt „a torzón” Katonán is. Megszületett az első igazi magyar essay, amelyet követett a többi s ezekkel mestereit, a nagy francia essay-írókat is felülmúlja. Tanulmányaiban kort ad, amelyből a megéledés dinamikus erejével lép elénk a költő és költészete. Egész sereg kisebb értekezés és tanulmány, amelyek során irodalmunk majd minden jelenének alakját megörökítette, jelentőségét megállapította, egészíti ki irodalomtörténeti munkásságát.

Kritikai és irodalomtörténeti dolgozataiban még egy hatalmas munkát végzett el Gyulai. Ekkor már Petőfi hatása alatt teljesen kialakult a magyar líra nyelve, az epikáé Arany tollát vallotta urának, a regény nyelvén Jókai tolla diadalmaskodott, Gyulai pedig az értekező próza béklyóit tépdeste szét. Toldy és Erdélyi szintelen, nehézkes prózája után mérhetetlen nagy haladás Gyulai színes, variációs, plasztikus és művészi stílusa, amelyre az öreg Erdélyi megrováskép mondotta azt, hogy bírálatával felül akarta haladni szépségében a költőt, prózájával a verset. Csak Gyulai újításával lett befejezve a Kazinczy által megindított nyelvújítási harc. Fejlődhetik, gazdagodhatnak, új színekkel, alakzatokkal bővíthet a prózánk, de Gyulaitól független soha többé nem lehet, mert akármilyen új stílus is vonuljon be az értekező próza irodalmába, alapja benne gyökeredzik. *E megeremtés Gyulai másik fő érdeme.*

Elveit a katedréről is hirdette. *Tanár* volt és bennünket, akik ha csak kezdő fokon is tanítással szándékozunk foglalkozni, bizonyára érdekel, hogy milyen volt Gyulai, mint tanár. Nem volt fellegekbe

járó, nem alkalmazott szigorú mértéket, hanem a lelkiismeretesség és a jóság megtestesülése volt. Nem törekedett nagyot mondani, inkább a feltárt anyag gazdagságával és finom esztétikai megjegyzéseivel kívánt hatni. Akiket szorgalmasaknak talált, akik az ő nyomdokain haladva már az egyetemi padokban is valami újat tudtak produkálni, azokat egyenesen a jóságos atya szeretetével vette körül. Tanár volt, akinek a katedra szentély.

Gyulainak van egy másik arca is: a *költő*. Ennek indult, ez maradt élete végéig. A forrongó, lázas napokban, amikor Pesten a talpra magyar zúg, ő otthon van és a kolozsvári ifjúságnak egyik vezére és költője. A bekövetkezett események hatása alatt lantján a szabadságharc tyrtaiosi dallamai csendülnek és ezekből a költeményekből kisugárzik az egész titáni felbuzdulás lelke. Majd mikor halálos némaság borul a magyar rónára, amikor Vitágosnál elsötétül a nap, szörnyű átkot mond az elnyomókra és szavaiban egy nemzet bosszúszomja liheg. A magyar rónán ekkor csend honolt. Valami mély szomorúság ülte meg a lelkeket, mint most. Hangtalan fájdalom ezrei sirtak a szívben és Gyulai, akire a szabad eszmék bukása lesújtó, de költői ihletére felemelő és termékenyítő volt, búsongva nézett a ködös bércekre, a szomorú, nótát felejtett magyar népre. Ilyenkor visszamelekül Horatiushoz, akinek olvasásakor a keserűség és a fájdalom — hogy megnyugvást találjon — átolvad a horatiusi érzélemvilág dicséretébe s a rómaiból vett idézetekkel akarja átringtatni képzeletét az öröm hangulatába, de csupán azért, hogy ódai magaslatra szállva mutasson rá a költőnek korához illő, minden csüggedést eloszlatni képes egyetlen hivatására. És mégis ezeknek a költeményeknek a szerzőjéből lett később a kiegészést szívvel-lelékkel pártoló író-politikus. Ez a csodálatos és szokatlan változás Erdély rajongó szeretetéből ered. Tudta, hogy ez a föld az, amely nemzeti kulturánknak állami szétszakíttóságunk sötét századaiban hűséges öre volt és csak az tarthatja meg magyarnak, ha e közösség létrejön. Hisz lírai költészetének is legkedveltebb anyaga: szülőföldje, Erdélynek minden szépsége, bércei hegytetői, völgyeinek vadvirágos mezői, a vadgalamb bugása, a keselyűk csattogása, a viharok bömbölései, a villámok cikázása a havas csúcsok felett, megértő énekesre találtak benne. Szerelmi költésze csak egy kis virágbokréta, amelyben néhány kedves, gyöngéd virág illatozik és nyílik költői koszorújában. Egész életét egyetlen szerelmi érzés lengi át, amely tisztá és szent. Az ifjúkori ábrándok és csendes nagyakarások elmúltával szívének ömlő melegével hitvesét árasztja és ennek korai halála után, amely fájdalmas és megragadó hangokat csal lantja húrjaira, minden szeretetét átömleszti gyermekeire. Ekkor írja — s valójában a magyar irodalomban ezek az elsők — azokat az örökderűs, mosolygós gyermekverseket is, amelyek semmit sem vesztek üdeségükből, amelyek keletkezésük idején újak és erkölcsi hatásukban isértékesek voltak.

Gyulai Arany hatása alatt állott, de utánzóvá sohasem vált. Költeményei ma is élnek és a legjobb bizonyíték arra, hogy a költészet terén is tudott maradandót és irodalmi értékűt alkotni.

Életének főjellembonása a *munka*. Az irodalomban találta meg önmagát, amelynek nemzetnevelő és nemzetekre ható hatása van. Az irodalom egy ország egyik legfőbb tényezője, annak pedig Gyulai felejthetetlen, erőskezü, nagytudású vezére volt. Tehát Gyulai a haza munkása . . . Mi emlékezünk, mert fénypontot keresünk.